

De onzichtbare hand

Bas van Bavel; 'De onzichtbare hand' hoe markteconomieën opkomen en neergaan (2018)

Over toewijzing en verdeling van beschikbare middelen

I Samengevat

Nog nooit was het mogelijk binnen een economie langdurig en lineair groei vol te houden. De huidige beheersing van de economie door de factor kapitaal, en de concentratie van vermogen bij weinigen, zou duiden op zo'n eindfase. De ginicoëfficiënt voor kapitaal³⁾ was met 0,90 bijna nog nooit zo hoog als heden. 'Maar' zo stelt Bas van Bavel aan het slot van zijn lijvige boek 'De onzichtbare hand', door het verloop van markteconomieën uit het verleden te analyseren kunnen we er voor de toekomst toch van leren. Als economisch historicus volgt van Bavel het verloop van een zestal economieën uit de geschiedenis vanaf hun opkomst via hun bloeitijd tot aan hun neergang. Hij doet dit door zich vooral te richten op de markten (factormarkten¹⁾) voor grond, pacht, arbeid en kapitaal. Het zijn deze vier markten die de markten voor consumptieve goederen en diensten mogelijk maken²⁾. De zes gekozen voorbeeldeconomieën vond van Bavel al bij de aanvang gedifferentieerder dan die van hun omliggende gebieden. Hun economische 'succes' gold samen met de beschikbare onderzoeksdata als maatstaf voor de keuze van de zes gebieden.

De behandelde economieën:

+ *Markten in een vroegmiddeleeuws rijk. Irak 500-1100*

+ *Markten in middeleeuwse stadstaten. Midden- en Noord-Italië 1000-1500*

**+ *Markten in laatmiddeleeuwse en vroegmoderne landsheerlijkheden. De Nederlanden
1100-1800***

+ *Markten in moderne staten. Engeland, de Verenigde Staten en West-Europa 1500-2000*

De lezer neemt - en passant - veel indrukken mee van bijna anderhalf millennium aan cultuurindrukken en levensomstandigheden. Zo wijst van Bavel op de belangrijke betekenis van contracten bij factormarkten, deze veronderstellen taal- en schriftbeheersing ten minste bij de contractanten, en rechtszekerheid welke door een redelijk sterke staat gewaarborgd moest worden. Het belang van contracten is mij duidelijk (HS), niet dat het schrift toendertijd alom beheerd werd.

Wie aardappelen wil gaan verhandelen moet zich eerst zelf op de (factor-)markt begeven om landbouwgrond te kopen of te pachten. Wellicht kan hij op de (factor-)markt voor kapitaal geld geleend krijgen. Tot slot moet hij de (factor-)markt voor arbeid op voor zijn personeel.

1) *Factormarkten:* de markten waar productiefactoren verhandeld worden

2) *Productiefactoren:* Een productiefactor is letterlijk datgene wat van invloed is op de productie, ofwel: dat wat de productie mogelijk maakt of bepaalt. In de economie worden traditioneel drie productiefactoren onderscheiden: 1] land of natuurlijke hulpbronnen 2] arbeid 3] kapitaal. (N.B.: van Bavel vermeldt pachtgrond apart onder de productiefactoren en factormarkten).

3) *Ginicoëfficiënt:* is een statistische maatstaf van de ongelijkheid in een verdeling. De Gini-coëfficiënt wordt met name gebruikt in de economie om de ongelijkheid in inkomen [a] of vermogen [b] aan te geven, twee grootheden met een evident verschillende economische

betekenis. De coëfficiënt beweegt zich tussen 0 en 1 (ook wel: 0-100%), waarbij 1 (ook wel: 100%) duidt op een maximale graad van ongelijkheid.

4) Bbp (Eng: Gdp): *Het bruto binnenlands product (bbp) is de totale geldwaarde van alle in een land geproduceerde verhandelbare goederen en diensten gedurende (meestal) een jaar). Wordt veelal omgerekend per inwoner onder de vermelding 'Bbp per hoofd' of 'Bbp per capita'.*

Volgens de auteur is differentiatie binnen de economie altijd constructief; niet één manier van *toewijzing en verdeling* zou daar werkzaam moeten zijn maar meerdere naast en met elkaar zoals we nog zullen zien. Het voorkomt eenzijdigheid, gezichtsvernaauwing en stimuleert juist mogelijkheden tot systeemcorrectie. Daarentegen leidt eenzijdigheid in de orde, het ontbreken van andere opties - de mechanismen voor *toewijzing en verdeling van middelen* - tot verstarring en uiteindelijk tot neergang. Zo maken tegenwoordig in de neoliberale economie opties als coöperaties, autonome of zelfverzorgende lokale gemeenschappen geen kans. Het overeengekomen economische stelsel grijpt wereldwijd en massief om zich heen waar voorheen meer verschillen waren die ook naast elkaar en door elkaar functioneerden (van Bavel noemt hier niet de veelheid aan inheemse, en niet-westerse zelfverzorgende samenlevingsvormen uit verleden en heden. Voor een voorbeeld daarvan zie: han-snijders.nl/saint-kilda).

'Winst maken' en 'geld' zijn de enige geaccepteerde waarden waarbij het zicht op andere waarden en methoden voor toewijzing en verdeling het moesten ontgelden: zoals die van dienst en wederdienst, onbaatzuchtigheid, welzijns- boven welvaartsbevinding. Elites worden door de (niet in het minst door hen zelf) geconstrueerde regels van het systeem in de gelegenheid gesteld zich meester te maken van surplussen, ze worden rijker en rijker. Overheden stellen hen overigens daartoe in staat.

Over dat deels zelf construeren van het systeem noemt van Bavel het bijdragen van verkiezingskassen, het stellen van kandidaturen uit hun invloedssfeer, het bekostigen van lobbywerk, het verwerven van mediabedrijven, het beïnvloeden en bemannen van nationale en mondiale instituties, het geld lenen aan overheden etc.. Ondertussen raken de leden van de elite verwijderd van hun oorspronkelijke taken, zijn niet meer dienstbaar maar gaan de dienst uitmaken. De grote meerderheid van overige deelnemers aan de maatschappij kunnen dit - met hun inzet en hun mogelijkheden - gaan ervaren als onrechtvaardig en scheefgegroeid tot over de grens van het verteerbare. Opstand en maatschappelijke ontwrichting leiden dan tot verval van het economische systeem. Van Bavel benoemt die talrijke opstanden daar waar deze in de gangbare geschiedschrijving veelal onderbelicht worden. Aldus staan de mogelijkheden van de vermogende elite en de werking van de democratie bijna per definitie op gespannen voet met elkaar.

Door het trage verloop van ontwikkelingen hebben mensen moeilijk zicht op langlopende processen. Opgesloten in een uniforme orde ontgaan de basale uitgangspunten, de premissen.

II Citaten uit het boek van van Bavel ► zie pag.4

III Perspectief en bemerkingen

Het jaar 1972 kan gekenmerkt worden als een kantelpunt in het economisch denken. Rond dat jaar vonden twee markante gebeurtenissen plaats. De Club van Rome wees met haar rapport 'Grenzen aan de groei' op ecologische beperkingen, zoals het niet eerder zo onderbouwd werd. Tegelijkertijd wisten met name (neo-)klassieke economen rond Milton Friedman de groeigedachte bij westerse overheden nog eens met succes aan te wakkeren, en bleef het met kracht werkzaam bij bijna alle denkbare politieke partijen

tot vandaag de dag (2019), daarbij denkend aan deregulering, privatisering, commercialisering in de media, gezondheidszorg, huisvesting en onderwijs. Het waren twee compleet tegengestelde bewegingen. Het gedachtegoed van de Club van Rome geraakte al snel in de marge, wat niet betekent dat haar status ook marginaal kan blijven. De westerse economie groeide nadien echter sneller dan ooit tevoren, met concentratie van vermogens bij weinigen, zoals na Piketty ook bij van Bavel te lezen is. Het rapport van de Club van Rome wees - nog los van andere ecologische complicaties - op het niet-herwinbare en gelimiteerde karakter van essentiële grondstoffen voor de economie. De vertegenwoordigers van de (neo-)klassieke economie - nochtans een amalgaam van allerlei uiteenlopende secundaire opvattingen - hebben met elkaar gemeen van oorsprong geënt te zijn op de mogelijkheden van herwinbare producten, voornamelijk uit landbouw en bosbouw. Meer en meer groeide een overwegend belang van niet-herwinbare grondstoffen uit mijnbouw. Vooral in de laatste tweehonderd jaar is mijnbouw met de direct van haar afgeleide technologie en industrialisatie beslissend geworden. Los van planetaire schade die daarmee gepaard gaat, duidt dat aspect van niet-herwinbaarheid op het eindige van onze gewend geraakte materiële mogelijkheden. Dit gegeven wordt in de (neo-)klassieke economie over het hoofd gezien of is er niet op aangepast. Bij veel vraag zou het aanbod van niet-herwinbare grondstoffen tot stilstand gaan komen, zeker op langere termijn. De klassieke economie houdt vast aan oneindige bevoorrading van die grondstoffen, vastgeklonken als zij blijft aan de premisse van permanente groei; zij is dan eco-exclusief te noemen. Leidend zijn de gegroeide westerse patronen van materiële welvaart, die voor eeuwig mogelijk worden aangenomen bij economen als Smith, Marx, Fukuyama en veel anderen.

In een alternatieve benadering wordt het voorzorgsbeginsel - de houdbaarheid van de planeet - niet 'tot een oplossing gebracht' maar ten minste gethematiseerd. Grondstoffen uit de aarde zijn uitputtelijk. Met het tegelijkertijd in zich op proberen te nemen van andere ecologische complicaties kan dit het eco-inclusief benaderen van economie worden genoemd. Welbeschouwd is het winnen van niet-herwinbare grondstoffen ten principale onverenigbaar met claims van duurzaamheid. Het is een gewoonte welke duizenden jaren geleden op kleinschalige wijze begon en alsmar intensiever en nijpender is geworden.

Van Bavel vecht het idee van permante economische groei aan, maar thematiseert op geen enkele wijze uitgangspunten voor een eco-inclusieve economie: zie o.a. het onderstaande (derde) citaat over de relatie tussen technologie en bbp. In deze zin is de benadering van van Bavel neo-klassiek te noemen.

III Nogmaals Piketty

Voorheen stond op deze plaats een tekst over het gedachtegoed van Thomas Piketty n.a.v. zijn studie 'Kapitaal, in de eenentwintigste eeuw' (2013) .

Het werk van Piketty brengt cijfermatig aan het licht dat inkomens uit kapitaal de laatste decennia meer stijgen dan de inkomens uit arbeid: 4,5% kapitaalrendement versus 1,5% inkomensstijging in de Nederlandse verhoudingen. De belastingheffingen op kapitaalinkomens zijn bovendien zeer laag, die op arbeidsinkomens hoog. De al bestaande ongelijkheid tussen burgers, wordt daardoor groter. Er zijn maar weinig zeer rijken, maar zij bezitten zeer veel van het nationale vermogen: 10% van de bevolking bezit 64% en 1% bezit 33% van het nationale vermogen in de Nederlandse verhoudingen (2019).

*Gaap het niet aan. Wees dan liever jaloers
op wie weinig bezit, wie niet hoog vliegt
en koesterend een schat in handen houdt.*

Francisco de Quevedo, uit: 'Ves con el oro' c1620

Piketty oppert als de belangrijkste remedies een verbeterde regulering, mondiale afspraken en meer belasting op vermogens. Piketty betwijfelt daarentegen de haalbaarheid van de eigen aanbevelingen als deze binnen de huidige constellaties zouden moeten worden uitgevoerd. De veranderingen zijn immers gigantisch.

*Het absurde van extreme ongelijkheid is dat de bezitlozen erin slagen dit te tolereren,
maar evengoed dat de bezittenden erin slagen dit naar zichzelf te verantwoorden. (HS)*

*Het accepteren van onderscheid tussen arm en rijk gaat in tegen de fundamenteel gelijke
waardebeoordeling van mensen, door een democratie zelf geproclameerd. (HS)*

Ondernemers zijn geneigd met het oog op hun *eigen belang en voordeel* maximaal gebruik te maken van beschikbare maatschappelijke voorzieningen welke via belastingen en accijnzen door de *hele gemeenschap* worden betaald en georganiseerd: zoals rechtszekerheid, onderwijs, beschikbaar arbeidspotentieel, gezondheidszorg, infrastructuren voor energievoorziening en transport, subsidies enz.. Samen met de van overheidswege ontbrekende beperkingen voor ecocide en geocide kan men het – doorgaans niet beseffend – als voor ondernemings- en vestigingsklimaten gunstige condities aanmerken. In de lezing van van Bavel genereren grote ondernemingen zoveel macht dat zij die maatschappelijke voorzieningen in onevenredige mate zelf kunnen vormgeven.

De benadering van Piketty is vooral registrerend, die van van Bavel breder-analytisch en lopend over een langer tijdspad.

II Citaten Enkele karakteristieke citaten uit Bas van Bavel "De onzichtbare hand" (uit zesde druk):

Over de eerste geldeconomieën:

"Een kandidaat van een vroege markteconomie is het noorden van China, van de vierde tot de tweede eeuw v.Chr.. Deze samenleving voerde toen koperen, bronzen en andere munten in, die op de markt werden gebruikt; de productie van munten nam een enorme vlucht". (pag.58)

Over overdrachten van arm naar rijk:

[...] Als staatsschulden vooral in het bezit van de rijken waren, dan werkte het belastingstelsel dus als een overdracht van geld van het arme deel van de bevolking naar het rijke". (pag.394) N.B.: Wat volgens van Bavel zeker voor accijnzen geldt.

Over de relatie tussen technologie en bbp:

Technologie was en is een factor van groot belang achter deze toename van schaalgrootte. Bovendien heeft technologische vernieuwing zowel de reële lonen als het peil van het bbp per hoofd⁴⁾ omhooggestuwd, vooral na de Industriële Revolutie". (pag.428)

Over het allesbeheersende van de markt:

"Voor gewone mensen leidde het hele proces van marktwerking op de lange duur tot stagnatie of zelfs achteruitgang in welvaart, maar dus ook tot toenemende afhankelijkheid". (pag.383). Of in andere woorden (HS): 'Het prijsgeven van

zelfvoorziening maakt tegelijkertijd (meer) afhankelijk van de markt, tot een mate waarin de markt allesbeheersend wordt”.

Over markten, zij zijn nooit vrij:

“Maar echt volledig vrije markten hebben nooit bestaan en ze bestaan ook nu niet. Zo is geen enkele grondmarkt ooit volledig vrij en open, nu niet en in het verleden niet, omdat markten voor grond altijd sterk onder invloed staan van tradities, familieverhoudingen, persoonlijke gehechtheid aan een stuk grond en ook aan overheidswetgeving”. (pag.26)

Over de relatie tussen kapitaal en politieke macht: [Hoewel door de tijden heen sprake was van burgerparticipatie....] “waren samenlevingen niet opgewassen tegen de omzetting van de materiële kracht van de marktelite in politieke macht’. Ook westerse democratieën kunnen uitgehold worden doordat markt elites met hun rijkdom - hun vermogen - het politieke proces in hun greep weten te krijgen, doelbewust en direct, maar ook langs indirecte weg’: Door verkiezingsbijdragen en lobbywerkDoor beheer van mediabedrijven.....Via beïnvloeding van internationale organisaties zoals OESO, IMF, Wereldbank, EU.....Via overwicht op financiële markten, waaronder het (delicate) geld uitlenen aan overheden. (pag.432)

Over de relatie tussen machtsuitoefening, geweld en ideologie:

[over oorlog, hier de Vietnamoorlog]: Duizenden miljarden dollars werden besteed aan militaire inspanningen, deels vanwege ideologische doelstellingen als het verdedigen van de democratie en het kapitalisme van de vrije markt - in de neoliberale ideologie zijn vrijheid en democratie immers onlosmakelijk verbonden met vrije markten - maar evenzeer om wereldwijd greep te krijgen op wereldmarkten en grondstoffen. Ook staat vast dat de vruchten van al die overheidsuitgaven vooral terecht kwamen bij de grote bedrijven (wapenindustrie, bouwbedrijven, oliemaatschappijen) en hun aandeelhouders, terwijl de kosten vooral werden opgebracht door de samenleving, via de inkomstenbelasting en de belasting op consumptiegoederen. (pag.351)

Over het niet bestaan van permanente groei: “Eerst zien we dus een toenemende (vermogens-) ongelijkheid, dan een stagnatie van de welvaartsgroei voor gewone mensen, dan een achteruitgaan van de open samenleving en pas als laatste het ineenschrompelen van de markteconomie. Dit uitdoven gebeurt zo geleidelijk, over een periode van ongeveer een eeuw, en heeft zo veel verschillende uitingsvormen dat dit niet eenvoudig is waar te nemen als je er middenin zit, zoals wij nu”. (pag.435)

Over [a] zelfcorrectie en [b] zelfverzorgende gemeenschappen:

“Deels is dit [mogelijkheden tot zelfcorrectie, HS] het gevolg van het fundamentele verschil tussen de markt en andere systemen van uitwisseling en toewijzing, zoals de familie, autonome verbanden, gemeenschappen en coöperaties. Die andere systemen hebben, impliciet of zelfs expliciet, een hele waaier van doelstellingen, zoals het waarborgen van veiligheid, continuïteit op de lange termijn, duurzaamheid, gelijkwaardigheid en het in stand houden of verhogen van het welvaartspeil van alle betrokkenen; van deze systemen wordt verwacht dat ze een aantal van deze doelstellingen tegelijkertijd kunnen verwezenlijken, terwijl ze bovendien rekenschap en verantwoording moeten kunnen afleggen aan leden of deelnemers”. (pag.396/97)

Tot slot, over de vrije markt: “Met name wanneer de mythe wordt ontrafeld dat de vrije markt bij uitstek een modern verschijnsel zou zijn en altijd groei, welvaart en vrijheid zou blijven garanderen, lijkt me dat zeer heilzaam, omdat deze ontmythologisering allerlei nieuwe handelingsperspectieven opent en ook de noodzaak tot handeling toont”. (pag.439)